

UOT:82.

**20 YANVAR HADİSƏLƏRİNİ ƏKS ETDİRƏN POEMALARDA
TƏBİƏT BƏDİİ DETAL KİMİ**

doktorant Vəliyeva Ceyran Elşən qızı
Gəncə Dövlət Universiteti
Caa.vab@mail.ru

Xülasə: 20 Yanvar hadisəsi belə ədalətsizliyin zirvəsi sayıla bilər. Gecə vaxtı dinc və əliyalın əhalinin üzərinə top-tüfənglə, tankla hücum edən Qızıl ordu tarixdə misli görünməmiş bir faciəyə səbəbiyyət verdi. Tarixən belə hadisələrə ən cəld reaksiyanı ədəbiyyat verir. Həssas qələm sahibləri xalqın faciəsini şəxsi faciəsi kimi qələmə alaraq tərənnüm edir. Ədiblər üstünlüyü lakonikliyinə, obrazlılığına, lirikliyinə, yadda saxlanılmağının asanlılığına görə poeziyaya verirlər. Məhz 20 Yanvar qanlı faciəsinə həsr olunmuş yüzlərlə şeir var. Şairlər faciənin daha geniş bədii lövhələrlə əks etdirmək üçün lirik, epik, epik-lirik poemalara da üz tutur. Həssas mövzuya həsr olunan poemalar içərisində Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər”, Hüseyn Arifin “Ülvi”, Adil Cəmilin “Qan borcu”, Yusif Nəğməkarın “Şər şənbə”, Əhməd Qəşəmoğlunun “Cavanşir”, Əbülfət İslamın “Şəhid sevgililər”, Məmməd Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla” və digər əsərləri nümunə göstərmək olar. Məqalə müəllifi hadisəyə həsr olunmuş poemalarda təbiətə müraciət olunmasının səbəblərini və təbiət motivinin, təbiətin bədii detal kimi bu poemalarda yaratdığı rəngarəngliyi araşdırmağa və nümunələrlə fikirlərini dəstəkləməyə çalışıb.

Açar sözlər: qanlı faciə, poema, təbiət motivi, lirik lövhə, tarixi hadisə

Keywords: bloody tragedy, poem, nature motif, lyrical plaque, historical event

Ключевые слова: кровавая трагедия, стихотворение, мотив природы, лирическая пластинка, историческое событие

Giriş. Ötən əsrin sonlarına doğru xalqımız öz azadlığını əldə etdi. Lakin azadlığa gedən yol ağır, ağrılı və qanlı oldu. İllərdir “qardaş xalq” kimi birlikdə yaşadığımız böyük imperiya dağılmağa məhkum olduğunu anlayanda azadlıq ideyalarını qan içində boğmaq yolunu tutdu.

Azadlıq uğrunda mübarizəmizin qanlı səhifəsi hesab olunan 20 Yanvar faciəsi dünyada az rastlanılan zülm örnəyi kimi xalqımızın tarixinə yazılıb. Gecəylə günahsız və əliyalın insanların üzərinə tanklarla hücum edən Sovetlər birliyinin qoşunları qarşısına çıxanların kimliyinə məhəl qoymadan hamını əzib keçdi. “Axı biz qardaş” – deyər tankların qarşısına çıxan insanlar heç ağrılarından da keçirmirdilər ki, tanklar onları tapdalayıb keçəcəklər. Amma vaxtilə tərkib hissəsi olub ortaq düşməyə qarşı mübarizə aparan ordu qadına, ahıla, uşağa fərq qoymadan hamını atəşə tutdu. Qara Yanvar gecəsi içərisində təcili yardım, polis əməkdaşları, qocalar, qadınlar və uşaqlar olmaqla milliyyətləri azərbaycanlı, rus, yəhudi, tatar olan 131 insan qətlə yetirilmiş, 700-dək insan müxtəlif dərəcəli xəsarət almış, 800-dən çox adam qanunsuz şəkildə həbs edilmişdir. Yaralananların bəziləri sonradan dünyasını dəyişdiyinə görə qanlı faciənin şəhidlərinin sayı 147-yə çatmışdır [4]. İnsiatoru SSRİ rəhbəri Mixail Qarbaçov olan faciə həssas qələm sahiblərini xalqın ümumi kədərini, ürək yanğısını dilə gətirmək üçün tək-cə meydanlarda deyil, həm də qələmə sarılaraq mətbuatda çıxışlar etməyə sövq etdi. Faciə həsr olunmuş yüzlərlə lirik, epik və dramatik növdə əsərlər yazıldı. Həmişəki kimi öndə poeziya gəlirdi. Qələmə sahibləri az sözlə çox fikir, məram ifadə etmək yoluna üstünlük verdilər.

Əsas hissə. Faciəyə həsr olunmuş xeyli sayda poemada qələmə alındı. Şairlər müxtəlif epik-lirik lövhələrdən, təbiət motivlərindən istifadə edərək qan yaddaşımızın ən ağrılı gününü ölümsüzləşdirməyə, məruz qaldığımız haqsızlığı dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırmağa

çalışırdılar. Belə poemalardan biri hadisənin üzərindən çox da vaxt keçmədən yazılan filosof şair Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər” poemasıdır. Poemanın ilk sətirlərindən başlayaraq şair xalqın faciəsini dilləndirmək üçün təbiətə müraciət edərək maraqlı ifadələr işlədir: dağ ikən təpəyə əl açmaq, yaxud əlik-ceyran kimi gülləyə tuş olmaq və s. Azadlıq mübarizələrini Xəzərə bənzədən şair, xalqın qəzəbini dənizin coşub-çalxalanmasına, burulğanına bənzədir. Xalqın əsas günahının nə olduğunu analiz etməyə çalışan şair, bunu yerin dərinliklərindən çıxarılan və düşmənlərin iştahını qabardan qara qızılda görür. Təbiətin möcüzəsi bir xalqın faciəsini gətirən əsas səbəb kimi göstərilir. Şair inanmaq istəmir ki, çiyin-çiyinə eyni düşməne qarşı mübarizə aparan ordu bu gün öz silahdaşlarının övladlarına atəş açacaq. Amma şair həm də xoşbəxtdir, ona görə ki, xalq nəhayət, uzun illik qorxusuna qalib gəlməyi bacardı.

O gecə dağlardan enən sel təki,
Qəzəbdən köpürüb daşdı millətim.

O şənbə gecəsi ürəyindəki
Qorxu hasarını aşdı millətim. [6, s. 284]

Şair xalqın qəzəbini coşub-daşan selə bənzədir. Dağ çayları aşib-daşanda bənd-bərə tanımır, qarşısına gələni süpürüb, yuyub aparır.

Yaxud:
Baxıb sinəldə axan al qana,
Buludlar kişnədi, göy qan ağladı.
O şənbə gecəsi Vətən başına
Elə Vətən boyda qara bağladı. [6, s. 286]

- misralarıyla şair yenə təbiətə müraciət edərək o qanlı gecədə axan haqsız qana hətta buludların, göyün də biganə qalmadığını obrazlı şəkildə dilə gətirir. Qara Yanvarın şəhidləri “öz cəsədləriylə torpağın bədrinə azadlıq tumu əkdilər”. Bu tum artıq göyərrib, azadlığımız həm də Qarabağa taclandırılıb.

Hadisəyə həsr olunmuş poemalardan biri də Adil Cəmilin “Qan borcu” əsəridir. Şair əsəri xalqımızın əzəli-əbədi torpaqlarının illərdə haqsız olaraq yad tapdığından qalmasından şikayətlə başlayır. Şair yaşadığımız hər itkini, ağrı-acını, xüsuslə də, Qarabağın itirilmə səbəbini xalqımıza qarşı xəyanət kimi dəyərləndirir. Poemanın növbəti səhifələrində qanlı faciə baş verərkən yaşananları, insanları tabe olduğu zülmü bədii boyalarla dilə gətirir. Poemada şair təbiətə müraciət edərək o şaxtalı qış gecəsini daha təsirli təsvir etməyə, faciənin fəsadlarını daha təsirli çatdırmağa çalışır:

Fəryad qopur gecəyarı,
Qaranlıqda qan tökülür.
Ağacdən yarpaqsayağı
Torpağa insan tökülür. [3, s. 22]

Ölüm-itimin, qan-qadanın ensiklopediyasının yazıldığı o gecə ölüm sayının çoxluğu şairə qış fəslində ağacdən tökülən yarpaqları xatırladır. Poeziyada qış soyuğun, ağrının, ayrılığın, ölümün, labüd sonun simvoludur. Faciənin şaxtalı bir yanvar gecəsində baş verməsi sanki təbiətin də bu hadisəyə qəzəbi kimi dəyərləndirilə bilər. Lakin nə qış, nə Bakının amansız küləyi, soyuğu haqq savaşına çıxan xalqı azadlıq mübarizəsindən döndərə bilmir. Faciənin səhəri günü kimsə evdən çıxmaq qadağına məhəl qoymadan küçələrə axışır:

“Dayan” deyir əsgərlər,
Dayanmayıb el axır.
Hardasa “göl” olmağa
Elə bil ki, “sel” axır. [3, s. 35]

Azərbaycan ədəbiyyatında “göl” daha çox qəbul edilmişliyi, sakitliyi, səbri simvolizə edir. “Sel”in rəmzi mənası isə qəzəb, üsyan, çağlamaq kimi ifadə olunur. Sel qarşısında nəyin

olmağına məhəl qoymadan yuyub aparır, dağıdır, məhv edir. Xalqımız günahsız qurbanlara görə qəzəbini heç bir qadağaya, tanka, topa məhəl qoymadan göstərirdi. İnsanlar qarşısına çıxan mənfurları kimliyindən asılı olmayaraq əzib keçməyə və nəhayət durulmağa çalışırdı. Təbii ki, bu qəzəbi söndürmənin tək yolu isə o gecə verilən qurbanların əməlinə – azadlığa çatmaq idi. Ona görə də şair yuxarıdakı misralarla xalqın coşan qəzəb və səbr məqamını poetikləşdirməyə çalışır.

Qanlı gecənin şəhidlərinin dəfni üçün də seçilən yer simvolik idi – Dağüstü park. Şəhidlər Bakının ən uca yerindən günü-gündən çiçəklənən, böyüyən və gözəlləşən Bakını – azad, firəvan və bütöv Azərbaycanı əbədi sükutla seyr edirlər.

Bu torpağın şəhidləri

Ən uca torpaqda yatır –

Bakımızın başı üstə

Bizə baxan dağda yatır. [3, s. 59]

Şair bu gün kimliyindən asılı olmayaraq xalqımızın hər bir nümayəndəsinin and yerinə çevrilən Şəhidlər xiyabanının əzəmətinə bu misralarla dilə gətirir. Ədəbiyyatımızda dağ da şəhidlik də ucalığın rəmzidir. Fikrimizcə, bu məqamda bu iki anlam metaforik sinonimlik təşkil edir.

Bu dövrdə yazılan, lakin təəssüf ki, çox da diqqət çəkməyən poemalardan biri Hüseyn Arifin “Ülvi” poemasıdır. Poema faciənin gənc qurbanı, istedadlı şair Ülvi Bünyadzadəyə həsr olunub. Hüseyn Arif poemanı xalqımızın yaşadığı faciənin böyüklüyündən sarsıldığı qədər, həm də belə bir istedadlı gəncin itkisindən doğan dərin təssüf hissiylə qələmə alıb. Şair əsərə Ülvinin əsərlərinin onda buraxdığı dərin izləri dilə gətirməklə başlayır. Sonra Bakı küçələrində baş verən hadisələr anıdan ona Ərəbistanı xatırladır. Bakının düçar olduğu bəlanı poetikləşdirmək üçün şair yenə təbiətə müraciət edir:

Qədim binalar dağılıb,

Çöl quşları baxıb keçir.

Yaralanmış ağacları

Külək döyür, dolu biçir. [1, s. 4]

Həmin gecə mənfurlar təkcə insanları deyil, sanki Bakının daşını, torpağını da hədəf almışdılar. Və Bakının bu çarəsiz vəziyyəti təkcə insanları deyil, dilsiz-ağıssız quşları da biganə qoymur. Sanki təbiət də - əsən külək də, yağan dolu da o gecə Bakıya qənim kəsilib, təkcə insanlar deyil, ağaclar da, daş binalar da yaralıdır. Bir məqamda şair Bakıdan ayrılıb daha uzaqlara – Qərbi Azərbaycana üz tutur, faciənin tarixi köklərini araşdırmağa çalışır. Əslində bizim faciəmiz o qış gecəsi deyil, daha uzun zaman öncəldən başlamışdı. Bədxah qonşularımız həmişə bizim torpaqlara sahib olmaq iddiasında olmuşdurlar. Yəni başımıza gələn müsibətlərin sayı-hesabı yoxdur.

Göyçə gölü gömgöy oldu,

Dağıldı torpağı daşı,

Axıtdı sel kimi yaşı,

Dərdə dözə-dözə Göyçə. [1, s. 4]

Göyçə gölü ayrılığın, həsrətin simvoludur. 20 Yanvar hadisələrinə qədər Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımız öz əzəli torpaqlarını tərk etmək məcburiyyətində qalıb qaçqın düşmüşdülər. Göyçə gölü ağrıdan, ayrılıqdan göyərək, göz yaşı tökür, amma dərdə dözməkdən başqa da çarəsi yoxdur.

20 Yanvar mövzusunda həsr olunmuş ilk əsərlərdən biri Məmməd Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla” əsəridir. Əsərin janrı ilə bağlı müəyyən fikirlər səslənərsə də, yarandığı dövrdə tədqiqatçılar onu sadəcə şeir kimi xarakterizə etsələr də, son dövr tədqiqatçıları əsəri poema kimi xarakterizə edirlər. “İlk baxışdan lirik şeirlər toplusu kimi görünən bu əsər özünəməxsus

daxili süjetə malik bir poemadır” [5, s. 8]. Fikrimizcə, həcmnin böyüklüyü, eləcə də süjet və kompozisiyası əsəri lirik poema kimi dəyərləndirməyə imkan verir. Şair əsərə nəsrə giriş və sonluq da yazmışdır. Əsərin əsas obrazı qərənfil gülüdür. Əslində şair uzun illər sevgi, məhəbbət gülünün şəhid, faciə gülünə çevrilməsini özünəməxsus bir ahənglə verməyə çalışıb. Burada qərənfil əslində böyük xalqın, faciəylə üzləşmiş millətin, o gecə şəhid olmuş insanların əzizlərinin, yaxınlarının – anaların, bacıların, həyat yoldaşlarının, övladların simvolik obrazıdır. Faciənin səhəri günündən etibarən Bakı şəhəri böyük bir qırmızı qərənfil gülünü xatırladırdı. Bakı ətrafında gülçülükə məşğul olan sahibkarlar heç bir təmənnə güdmədən, gəlirlərini nəzərə almadan yetişdirdikləri bütün qərənfilləri Bakı küçələrinə, tabutların üzərinə, daha sonra isə Şəhidlər xiyabanında məzarlar üzərinə səpdilər. Bu böyük fədakarlığın, xalqa vəfanın, xalqın birliyinin də göstəricisi idi.

Qeyd etdiyimiz kimi, təkcə xalq yox, yer də, göy də, elə qərənfin özü də yasa batmışdı. Poema başdan-başa təbiət detallarının üzərində qurulub. Təbiətin bu incə gülünün diliylə şair ölən şəhidlərimiz üçün ağı deyir və hətta nəsrə yazdığı sonluqda da bunu qeyd edir. Poema bayatı ölçüsündə, yəni yeddi hecalı misralarla yazılıb və bir çox bəndlər də xalq müdrikliyinin müəyyən incəliklərini özündə əks etdirir:

Bağ öldü, xəzəl ağlar,

Bülbüllər əzəl ağlar.

Gözəllər gözəl ağlar:

Ağla, qərənfil, ağla! [2, s. 91]

Solan bağın göstəricisi xəzəldir. Xəzəl payız fəslinin təmsilçisi kimi ağrını, qüssəni, ayrılığı, labüd sona doğru yola çıxmanın rəmzidir. Bağ solanda oranı gül, yaşıllıq aşiqi bülbüllər göz yaşı içində tərk etməlidirlər. Bağın solmuş halı ən çox onları qüssələndirir. Şair sonuncu misralarda qərənfilə üz tutaraq demək istəyir ki, sən təbiətin gözəlisən, ona görə də sən ağlamağın gözəldir. Şəhidlərimiz ən uca məqama çatdıqları üçün onları ağlayanda da ən gözəl şəkildə anıb ağlamaq lazımdır. Yəni əslində bir baxımdan da sevgi çiçəyinin, ayrılıq, qəm gülünə çevrilməsinə şair haqq qazandırır.

Daha səni gördükcə

Gözə batır o gecə.

Bu gücsüzə, o gücə

Ağla, qərənfil, ağla! [2, s. 92]

Şair bundan sonra qərənfin bizlərə həmin gecəni xatırladacağından əmindir. Doğurdan da elə oldu. Hadisənin üzərindən uzun illər keçsə də, Şəhidlər xiyabanını ziyarət edən hər kəs məzarların üzərində təzə-tər qərənfillər görür. Qərənfil – şəhid qanının simvolu kimi xalqımızın qan yaddaşına yazılıb. Gələcək nəsillər nə vaxtsa bu gülün sevgi, məhəbbət gülü olduğunu bilməyəcəklər.

20 Yanvar qanlı faciəsi xalqımızın tarixinə yazılmış ən ağır hadisələrdən biri kimi heç vaxt qədirbilən millətimiz tərəfindən unudulmayacaq. Hadisənin üzərindən uzun illər keçməsinə baxmayaraq bu gün də faciəyə həsr olunmuş lirik, epik və dramatik növün müxtəlif janrlarında onlarca bədii parça yaradılır. Bu bədii nümunələr içərisində poeziyanın özünəməxsus yeri var. Şairlərin poema janrına müraciətinin əsas səbələrindən biri də poeziyanın imkanlarından istifadə edərək yaşanan həqiqətləri daha ətraflı təqdim etmək, faciə qəhrəmanlarını – şəhidlərimizi geniş planda tərənnüm etməklə bağlıdır.

Nəticə. Təhlil edilən poemalar bir daha göstərdi ki, ədiblər poeziyaya üz tutmaqla yaşanan o qanlı gecənin detallarını daha həssas bir şəkildə canlandırmağı bacarıblar. Mövzuya həsr olunmuş elə bir poema yoxdur ki, təbiət bir bədii detal kimi orada yüksək formada əks olunmasın. Şairlər təbiətə müxtəlif müraciət üsulu seçərək təsvir və tərənnümü daha incə, toxunaqlı formada əks etdirməyi bacarıblar.

Ədəbiyyat

1. Arif H. Ülvi (poema). / Azərbaycan gəncləri, 27 aprel 1991-ci il, s. 4
2. Aslan M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya press, 2006, 320 s.
3. Cəmil A. Qan borcu (vətənpərvərlik poeması). Bakı: YYSİB, 2021, 79 s.
4. <https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2014/yanvar/346493.htm>
5. Səma (Qasımlı) G. Hüzün və qəhrəmanlığın poetik abidəsi – “Ağla, qərənfil, ağla”. / 525-ci qəzet, 20 yanvar 2016-cı il, s. 8
6. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II cild. Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004, 320 s.

NATURE AS AN ARTISTIC DETAIL IN POEMS REFLECTING THE INCIDENTS OF JANUARY 20**Valiyeva Jeyran Elshan****Summary**

The January 20 incident can be considered the pinnacle of such injustice. The Red Army, which attacked the peaceful and unarmed population at night with artillery and tanks, caused a tragedy unprecedented in history. Historically, literature has been the quickest to respond to such events. Sensitive writers glorify the tragedy of the people by writing about it as their personal tragedy. Writers give preference to poetry due to its laconicism, imagery, lyricism, and ease of memorization. There are hundreds of poems dedicated to the bloody tragedy of January 20. Poets also turn to lyrical, epic, and epic-lyrical poems to reflect the tragedy in broader artistic terms. Among the poems dedicated to sensitive topics, Bakhtiyar Vahabzadeh's "Martyrs", Huseyn Arif's "Ulvi", Adil Jamil's "Blood debt", Yusif Nagmekar's "Black Saturday", Ahmad Qeshamoglu's "Javanshir", Abulfat Islam's "Martyr Lovers", Mammad Aslan's "Cry, carnation cry" and other works can be cited as examples. The author of the article tried to investigate the reasons for the appeal to nature in the poems dedicated to the event and the diversity created by the nature motif and nature as an artistic detail in these poems, and to support his ideas with examples.

ПРИРОДА КАК ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ДЕТАЛЬ В СТИХИЯХ, ОТРАЖАЮЩИХ СОБЫТИЯ 20 ЯНВАРЯ**Валиева Джейран Эльшен кызы****Резюме**

Инцидент 20 января можно считать вершиной такой несправедливости. Красная Армия, атаковавшая ночью мирное и безоружное население артиллерией и танками, вызвала невиданную в истории трагедию. Исторически сложилось так, что литература быстрее всех реагировала на подобные события. Писатели прославляют трагедию народа, написав о ней как о своей личной трагедии. Писатели отдают предпочтение поэзии из-за ее лаконичности, образности, лиризма, легкости запоминания. Кровавой трагедии 20 января посвящены сотни стихотворений. Для отражения трагедии в более широком художественном плане поэты обращаются также к лирическим, эпическим и эпико-лирическим стихотворениям. Среди стихов, посвященных чувствительным темам, «Шехиды» Бахтияра Вагабзаде, «Ульви» Гусейна Арифа, «Кровной долг» Адиля Джамиля, «Черная суббота» Юсифа Нагмекара, «Джаваншир» Ахмеда Кешамоглу, «Влюбленные мученики» Абульфата Ислама, «Влюбленные мученики» Мамеда Аслана, «Плач гвоздика, плач» и другие произведения можно привести в качестве

примеров. Автор статьи попытался исследовать причины обращения к природе в стихотворениях, посвященных этому событию, многообразие, создаваемое мотивом природы и природой как художественной деталью в этих стихотворениях, и подкрепить свои идеи примерами.

Elmi rəhbər: f.t.d., prof. Rafiq Əliyev

Mingəçevir Dövlət Universitetinin Humanitar fənnlər kafedrasının 06.11.2024 tarixli iclası

Daxil olma tarixi 06 noyabr 2024-cü il